

Rehák László

LUKÁCS GYÖRGY LENIN-KÉPE

---

1. *A téma háttere*

A lukácsi életmű értékelésének ellentmondásai alapján véve a filozófus ellentmondásos gondolati fejlődésének objektivitásából eredhetnek. Ez a különböző értékelés pedig elsősorban abból adódik, hogy egyes szerzők — eltérően Lukács dialektikus módszerétől — a nagy marxista gondolkodó és forradalmár nézeteinek és kutatásainak részeredményeit nem történelmien és gondolatvilágának dialektikája alapján értékelik, hanem kiragadják Lukács egy meghatározott időszakának alkotásait, és azok révén igyekeznek jellemezni a szerintük valódi Lukácsot. De megállapítható az is — amennyiben nem tudatos visszaélésről van szó, ami szintén nem ritka eset —, hogy Lukács hosszú élete és gazdag munkássága során, sokoldalú érdeklődését kielégítő kutatásaiban kifejezett nézeteit és elért eredményeit idővel újabb vívmányokkal haladta meg, s erre nemegyszer föl is hívta a figyelmet. Így azután a korábbi álláspontokat gyakran lényegesen kiegészítette, sőt néha meg is tagadta újabb kutatási eredményeivel.

Valójában vele is csak az történik, ami Marxtól kezdve valamennyi jeles marxistával megtörtént, hogy az ilyen szándékú írók Lukácsra hivatkozva Lukáccsal hadakoznak. Így konstruált eljárásukkal is bizonyítani szeretnék a marxizmus állítólagos válságát, művelőinek következetlenségét. Ezzel pedig fölzárkóznak az újabb kori antikommunista propagandahadjáratához, amely a válságba jutott tőkés rendszerben nem kis közönségre lel és nem is lebecsülendő üzleti tevékenységet jelent az ilyen típusú tarka szerzői csoport számára.

Leninről alkotott nézeteinek kifejtése és Lenin életművének részletezése Lukács élete során kettős jelentőségű. Az egyik természetesen tartalmi, s ezért nemcsak a valamikori kortársak, de az utókor számára sem mellékes, hogy egy olyan jelentős marxista forradalmár és gondolkodó, mint Lukács mit tartott a saját érdeklődése és tudása alapján lényegesen Leninről közölni. A másik viszont, hogy Lukács Lenin műveinek

kezdeti megismerésétől egészen élete utolsó hónapjáig, amikor már csak előszóban adott interjúkat, érvekkel alátámasztva hangsúlyozta Lenin korszakalkotó nagyságát, nemcsak társadalomalkotó forradalmárként fogva fel Lenin történelmi szerepét, hanem szellemóriásként is. Ez a két mozzanat egyébként nem is választható el egymástól, amikor egy történelmi jelentőségű marxista forradalmárról van szó. Ennek ellenére, a marxológusok ezt többször is megkísérlik, és újabban szinte divatossá vált Leninnek mint marxistának a jelentőségét kétségbe vonni és megkérdőjelezni. Ez részben egyes tévhitek és hamis tények hangoztatásán alapszik, ami már a tárgyilagos tényismeret, a tudományos alaposág és lelkiismeretesség hiányának tartományába tartozik. Ezenkívül nem ritka a tudatos manipuláció sem Leninnel kapcsolatban.

— Így a marxizmus antropológiai-humanista irányzatának (amely Marx ifjúkori műveinek 1929-ben való közzététele után kezdett kialakulni) képviselői (amire Andrija B. Stojković is utal E. Fischer és F. Marek Lenin nézeteire vonatkozó, 1970-ben hazai kiadásban is megjelentetett könyvének utószavában¹) nemcsak hogy határozottan szembe szegülnek a téves nézeteket valló determinizmust szorgalmazó marxistákkal, hanem mivel elsősorban az ifjú Marx munkásságából indulnak ki, illetve Marxnak csak ezeket az alkotásait tartják egész életműve szempontjából meghatározó jelentőségűeknek, így szabályszerűen Lenint is csak eredményes gyakorlati forradalmárnak és államférfinak tekintik. Elméleti alkotása alapján tehát Lenint „Marx korszakalkotó életművének szerény lábjegyzeteként tartják nyilván”.

Ez a sajátos, hetvenkedő viszonyulás Lenin életművéhez jellemzi pl. napjainkban Henri Lefebvre megnyilatkozásait is, aki egyáltalán nem tekinthető antikommunistának és aki 1957-ben, vitatható és helyenként téves megállapításai ellenére is, mindmáig értékes mondanivalót tartalmazó monográfiát írt Lenin életművéről.² Lefebvre tehát a korábbi megállapításai ellenére, 1980-ban megjelentetett kötetében olyan kitételeket enged meg magának, mely szerint „Lenin sok elgondolását Kautskytól kölcsönzi . . . , de ezt később tanítója és tanácsadója ellen irányított támadásaival palástolja”, vagy hogy Lenin az októberi forradalom sorsdöntő éveiben teszi azt, amit az 1917-ben *Az állam és forradalom* című könyvében meghirdetett. (A tényállás valójában az, hogy *Az állam és forradalom* befejezetlen kéziratát Lenin 1917 augusztus—szeptemberében írja, illegálisba vonulása idején, könyv alakban pedig először 1918 folyamán jelenik meg.) Ehhez pedig még azt is hozzáfűzi, hogy ezzel „az elmélet elválik a gyakorlattól, amely soha többé nem fog már találkozni”.³

Leszek Kolakowski már antikommunista szakaszában, 1977-ben, *A marxizmus folyamatai* című háromkötetes munkája második kötetében (XVIII. fejezet, 8. pont) Lenint „a totalitarizmus ideológusaként” jelöli meg és állítását még bizonyítani is igyekszik⁴ a gondjaira bízott egyetemista csemetéknek és olvasóinak.

Ugyanez a Kolakowski, aki marxista szakaszában még sokra becsülte

Lukács Györgyöt — főleg korai művei alapján, figyelmen kívül hagyva a Lukács által is hangoztatott és alkalmazott totalitás elvét, amelyre maga az alkotó is megtette a véleménye szerint szükséges megjegyzéseket — harmadik, már idézett kötete VIII. fejezetének⁵ a következő címet adja: „Lukács György — az értelem a dogmák szolgálatában” és e fejezet utolsó, 10. pontjában Lukács személyes és kutatói lelkiismeretességét is kétségbe vonva „Lukács mint sztálinista és mint a sztálinizmus bírálója” jelenik meg. Fejezetének külön bekezdésbe foglalt zárómondata (idézett könyv, 348. oldal) így hangzik: „Századunkban valószínűleg Lukács a legkiemelkedőbb esete annak, amit az értelem elárulásaként jellemlhetünk meg, az értelmet professzionálisan használni hivatott ember részéről.”

Ebből a példából kiindulva, nem egyszerűen arról van szó, hogy Lukács munkásságát az utókornak kötelessége megvédeni a nem marxista és ezen belül a marxistaellenes irányzatoktól, attól, hogy saját céljaik számára kisajátítsák Lukács életművét, amelyen végigvonul Lenin jelentőségének határozott igenlése is. Az a gondolat sem hanyagolható el, amelyet a Lukács születésének 100. évfordulója alkalmából Magyarországon alakított munkaközösségek zárófejtéteiseiben hangsúlyozott, 1983 augusztusában. Nevezetesen: „Örököseire, a mai marxistákra vár az a feladat, hogy megvilágítsák azokat az ellentmondásokat, amelyek Marxhoz és Leninhez vezető útján fellelhetők, s megvédjék eleven, alkotó erejű gondolkodói örökségét azoktól a polgári, revizionista és dogmatikus kisajátítási vagy kitagadási kísérletektől, amelyeknek közös jellemzője, hogy egyaránt el akarják választani a marxizmus—leninizmustól, el akarják perelni a kommunista mozgalomtól.”⁶

A Lukács félévszázados marxista munkásságában jelenlevő igenlő viszonyulás Lenin hatalmas életművéhez nem formai, nem azért van folyamatosan jelen, mert olyan élethelyzetekben és körülményekben fejtette ki sokoldalú és sok irányú tevékenységét, amelyben állandóan a marxizmus—leninizmus szakkifejezés volt használatos, és így szemantikai kapcsolat fenntartása miatt is szükségeltetett a lenini életmű tárgyalása. Lukácsnál ez nem formai és felszíni kérdés, hanem mély és állandóan megindokolt meggyőződés. Ez nemcsak a húszas évekre vonatkozik, amikor a valamirevaló forradalmárok nagy többségét elkápráztatta Lenin, és nagyságát elsősorban érzelmi kötődéssel élték át. Érdeklődését és igenlő viszonyulását Lenin életművéhez Lukács élete végéig megtartja. Az élete utolsó hónapjaiban folytatott beszélgetései egyikében, amelyet a szabadkai 7 Nap szerkesztősége képviselőivel folytatott (megjelent a lap 1971. január 1-i számában), Lenin kapcsán a következőket közli Lukács: „Max Leviné azt mondta a kommunistákról, hogy szabadságot halottak. Ez tulajdonképpen az aszkétizmusnak legmagasabb foka. Ezzel szemben már Engels, és különösen utána Lenin a forradalmárnak nem aszketikus jellegét reprezentálják... Ha elolvassa Gorkijnak Leninről szóló megemlékezését — különösen például azokat a nagyon szép sorokat, ahol Lenin Beethoven Appassionatájáról beszél —, akkor világo-

san láthatja, hogy szemben a Robespierre-Leviné típusal, Lenin a forradalmár új típusát képviseli, aki éppen úgy közéleti, éppen úgy önfeláldozó a saját privát sorsát illetőleg, mint azok, anélkül, hogy ennek az önfeláldozásnak aszketikus jellege volna! És én azt hiszem, hogy a jövő fejlődésében ez a lenini példakép óriási szerepet fog játszani. . . . Leninnek eszébe sem jutott azt hinni, hogy mondjuk, a holland Pannekoek vagy Roland Holst ne lettek volna igazi forradalmárok, annak ellenére, hogy szektarionizmusukat elítélte. . . . Csak Lenin, aki nemcsak kiváló teoretikus, hanem nagy gyakorlati ember volt, nagyon jól tudta, hogy ez a morális probléma, ez csak a fejlődés egy magasabb fokán mérülhet föl, mint közvetlen probléma . . .”⁷

2. Lukácsnak a húszas években írt első tanulmánya Leninről

Lukács György visszaemlékezéséből idézünk: „Csak Bécsben adódott lehetőségem, hogy igazán megismerjem Lenint, hogy növekvő világossággal tisztázzam a magam számára szellemi-gyakorlati-erkölcsi arcultának jelentőségét”,⁸ tehát már a Magyar Tanácsköztársaság bukása után. Ez nem kivétel Lukács viszonylatában, mert még 1918-ban is Lenin munkái csak szórványosan jutottak el az akkori marxistákhoz, meg azokhoz, akik Oroszországon kívül, az akkori szociáldemokrácia többségi szárnyával ellenzékben voltak.

Különben Lukács a marxizmussal fokozatosan ismerkedik meg. Visszaemlékezéseiben és tömör életrajzi összefoglalásaiban többször utal arra, hogy *A Kommunista Párt kiáltványával* már gimnazista korában megismerkedett (tehát valamikor 1901 és 1903 között). Erről 1933-ban írt *Utam Marxhoz* című munkájában a következők olvashatók: „Első ismeretségem Marxszal (a *Kommunista Kiáltvány*-nyal) gimnáziumi éveim végén kötöttem. A benyomás rendkívül nagy volt, és mint egyetemista hallgató azután Marx és Engels több írását olvastam el (így például a *Brumaire 18-át*, a *Család eredetét*, és különösen *A tőke* első kötetét tanulmányoztam át). Ez a tanulmányozás nyomban meggyőzött a marxizmus néhány fő pontjának helyességéről . . .”⁹ Egyetemi éveiben pedig nézeteit egyetemi tanárai alakították, akik közül név szerint Georg Simmelt és Max Webert említi meg. Ebben az időben, és valamivel később marxista ismereteit elsősorban K. Kautsky, F. Mehring, G. Sorel és R. Luxemburg, a marxizmus magyarországi képviselői közül pedig Szabó Ervin révén gyarapítja. Erről élete alkonyán ismételten nyilatkozik Lukács a Magyar Televíziónak, a Kovács András filmrendező és közíróval folytatott beszélgetésében (amely beszélgetést, először és teljes egészében a *Létünk* ugyanezen száma közli).¹⁰

Marx jelentőségét és a marxizmus horderejét az első imperialista háborúellenes etikai magatartásának kialakítása idején, az 1914—1915-ös években még „Hegel szemüvegén át látja”, de ami lényeges és tartós vonatkozású, Lukács nem követi az akkori uralkodó szociáldemokrata

Marx-értelmezést, s anélkül, hogy ismerte volna Lenin műveit, Marx életművét és a marxizmust mégis totalitásban fogja fel. Erről a már említett 1933-ban rögzített írásában a több mint másfél évtizeddel korábbi időkről, illetve a „második intenzív találkozásáról Marxszal” a következőket írja: „... ámbár akkoriban pusztán az antropologizmus oldaláról kezdődik Marxszal való, második intenzív foglalkozásom. Akkor az ifjúkori filozófiai írások állottak érdeklődésem előterében, habár buzgón tanulmányoztam nagyszabású *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című munkáját is. Ám ez alkalommal, ha már nem is Simmel, de Hegel szemüvegén át láttam Marxot. Már nem »kimagasló részlettudós«*», közgazdásznak és szociológusnak tekintettem. Már »felderenggett«* bennem az átfogó gondolkodó, a nagy dialektikus. De még akkor sem láttam a materializmus jelentőségét a dialektika problémáinak konkretizálása és egységesítése, következtetéssé tétele szempontjából.”¹¹

A továbbiakban utal még arra is, hogy Szabó Ervin közvetítésével ismerkedik meg *A gothai program kritikájával*. Lenin írásainak kisebb részét azonban aránylag későn, már a magyarországi és az európai forradalmi események sodrásában olvassa el. Erről, mintegy másfél évtizedes távlatból a következőket állapítja meg: „... a háború alatt sem a Spartakus-írásokat, sem Lenin háborús írásait nem láttam soha. Erős és tartós hatással olvastam Rosa Luxemburg háború előtti írásait. Lenin *Állam és forradalom* című művét csak az 1918—1919-es forradalmi időszakban ismertem meg. Ilyen ideológiai erjedés közepette értek az 1917-es és 1918-as forradalmak. Rövid ingadozás után 1918 decemberében csatlakoztam a KMP-hez, . . .”¹²

Az említett Lenin-művel való ismerkedés logikus, hiszen a be nem fejezett kézirat megírásának ideje 1917 augusztus—szeptembere, orosz nyelven való megjelenése 1918, noha az első orosz nyelvű kiadás előszavát 1917 augusztusával datálja Lenin. Az első kiadáshoz csatolt utószavában („Petrográd, 1917. november 30.”) magyarázza, hogy a VII. fejezet tervezett, de a forradalmi események következtében meg nem írt címe „Az 1905-ös és az 1917-es orosz forradalom tapasztalatai” lett volna, csakhogy ennek megírása „talán sokáig várat még magára”.¹³ Erről a körülményről és *Az állam és forradalom* című Lenin-műről Lukács önéletrajzi kézírataiban, elsősorban pedig az 1941 után keletkezett, német nyelven, három gépelt oldalon megírtban a következőket mondja:

„Ebben a fejlődési szakaszban ért a magyar polgári forradalom (1918). Látszólag könnyű győzelme, a Habsburg-monarchia látszólag vérnélküli összeomlása Magyarországon azt az illúziót ébresztette bennem, mintha továbbra is vezethetne erőszakmentes út a demokrácia teljes győzelméhez és a szocializmus győzelméhez is. (Cikkem a *Szabad Gondolat* c. folyóiratban.) De már a polgári demokrácia első heteinek eseményei, különösen tehetetlensége, hogy megvédje magát az egyre erőteljesebben szervezkedő reakcióval szemben, hamarosan észre térítettek. Eljártam az akkor megalakult KMP gyűléseire, olvastam újságjait és folyóiratait, különösen Leninnek akkor német nyelven hozzáférhetővé vált könyvét,

az *Allam és forradalmat*. Ezen események és olvasmányok hatására beláttam, hogy ők oly elszántak, hogy ezen az úton végig is menjenek. Ilyen meggondolások után léptem be 1918 novemberében a KMP-be.”¹⁴

Szörszálhasogatásnak tűnik dátumra többé-kevésbé pontosan megállapítani, mikor veti el Lukács az európai szociáldemokrata munkáspártok centristáinak és megalkuvó jobbszárnyainak többségi nézetét, valamint a Lenin által Kétésfelének elnevezett Internacionálé gondolatát és állásfoglalását. A kifogásolt nézeteket és helyzetmegítélést képviselte pl. a centralista Karl Kautsky is (akit még 1918-ban Szabó Ervinnel, Rosa Luxemburggal és más külföldi marxistákkal a fiatal Szovjet Szövetség akkor alapított Társadalomtudományi Akadémiájának külföldi tagjává választottak), ilyen állásponton volt ezenkívül az oroszországi menysevik szociáldemokrata párt is. Ezek ugyanis a szocializmus kezdeti lépéseit és a munkáshatalmat a nyugat-európai parlamentarizmus sémái által tartották egyedül kívánatosnak és szembehelyezkedtek a Lenin vezette bolsevikok fegyver és erőszak alkalmazásával. Ezeket a tényeket és mozzanatokot állapítja meg aprólékos pontossággal a zágrábi Kulturni radnik című folyóirat Lukács évfordulóját megjelölő számának egyik szerzője,¹⁵ noha az imént idézett Lukács-szövegből kitűnik, hogy a kommunisták soraiba való felzárkózás és a Lenin által fémjelzett forradalmi stratégia Lukácsnál tudatos elhatározás dolga volt, mert, mint írta, „az erőszakmentes út a demokrácia teljes győzelméhez és a szocializmus győzelméhez” ábrándnak bizonyult az adott történelmi-társadalmi helyzetben. Magyarországon is a kommunisták képviselik azt a tényezőt, amely elszánta magát, hogy a szocializmust valóban ki is harcolja és ne csak óhajtja, természetesen az őt támogató forradalmi tömegekkel.

Lukács politikai eltökéltségének kialakulásáról és a marxizmusnak különféle szintű elsajátítási szakaszáról több írásos megnyilatkozás maradt hátra, amelyeket elfogadhatunk vagy kétségbe vonhatunk, de nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ebben a folyamatban, amelyet Lukács maga sem fejt ki minden esetben egyértelműen, természetesen nem kizárólagosan, de Lenin személye és művei jelentős szerepet töltek be.

Lenin hatásáról, amelyet Lukácsra és más jelentős marxista gondolkodóra és forradalmárookra gyakorolt, Lukács 1957-ben (először nyomtatásban 1958-ban jelent meg, olasz nyelven) *Utam Marxhoz, Utóirat 1957* című írásában a következőképpen ír:

„...Ha arra a lelkesedésre gondolunk, amely az értelmiség jelentős részét a nagy szocialista forradalom első éveiben eltöltötte, úgy Leninnek a marxizmuson végzett zseniális kétszeres reformműve — írja Lukács 1957-ben — jelentős szerepet játszott e hangulat megteremtésében. Egyrészt, mert Lenin letisztította a marxizmus klasszikusairól az évtizedeken át rájuk települt előítéleteket. És ennek a tisztogató munkának a során megmutatkozott, milyen gazdag Marx és Engels műve olyan felismerésekben, melyek addig még nem kerültek napvilágra. Másrészt Lenin kérlelhetetlen valóságérzékével egyidejűleg arra is rámutatott, hogy azok-

nak az új problémáknak a során, melyeket az élet felvet, nem lehet kizárólagosan »tévedhetetlen« idézetekre hivatkozni, melyeket a klaszszikusokból rángatunk elő. Így például maró gúnnyal jegyezte meg a marxistáknak erről a típusáról a NEP bevezetésekor: »Maga Marx sem gondolt rá, hogy akár csak egy szót is írjon erről a kérdéstről, s meghalt anélkül, hogy egyetlen pontos idézetet, egyetlen megcáfolhatatlan útmutatást hagyott volna hátra erre nézve. Így hát most kénytelenek vagyunk magunk megkeresni a kivezető utat.« Mint már szólottam róla — írja Lukács előbbi fejtegetéseire utalva ugyanebben az írásában —, Lenin halála után komoly reményeket fűztem a marxizmus lenini alapokon való felépítéséhez.”¹⁶

Ami a személyes érintkezést illeti, Lukácsnak Leninnel nem voltak olyan közvetlen kapcsolatai, mint például Varga Jenőnek vagy a megbukott Magyar Tanácsköztársaság és az újrászerveződő, most már illegális KMP néhány vezetőjének. Csak futólagos személyi kapcsolata volt Leninnel, méghozzá a Komintern III. kongresszusán (Moszkva, 1921. június 22.—július 12.). Ennek ellenére Lenin magatartása és viselkedése, szerénysége, s ugyanakkor szilárd és határozott egyénisége mély benyomást tett Lukácsra. Élete alkonyán erről is nyilatkozott, pl. a szabadkai 7 Napnak adott interjújában, 1970 végén. Annak ellenére, hogy „a húszas években Lenin rendkívül gorombán megírta, hogy az én parlamentarizmusról írott cikkem rossz és nem marxista cikk, bevallom — fűzi hozzá Lukács —, ez egyike volt azoknak a kritikáknak, amelyekből nagyon sokat tanultam.”¹⁷

Ezt a személyiséghatást első Lenin tanulmányának (1924) 1967. évi kiadásakor a következőképpen fogalmazza meg: „Ebből eredt Lenin józan egyszerűségének magával ragadó tömeghatása. Páratlan néptribun volt, de a szónokiasság árnyéka sem fért egyéniségéhez; ebben megint csak ellentéte a korábbi nagy forradalmártípusoknak (gondoljunk most is Lassalle-ra és Trockijra). A magánéletben és a közéletben egyaránt mély ellenszenvvel viseltetett minden ellen, ami frázisszerű vagy túlhajtott.”¹⁸

Lukács György első tanulmányát Leninről — ahogyan Leninről szóló öt tanulmányát tartalmazó 1970-ben kiadott külön kötetének előszavában írja — 1924-ben írta (az előszó datálása: Bécs, 1924 februárja): „... alkalomszerűen, alig néhány héttel Lenin halála után. Egy ilyen, a megírást megelőző és megalapozó kutatások nélkül, úgyszólván rögtönözve létrejött írás természetszerűleg nem léphet fel olyan igényekkel, hogy e nagy személyiség életvitelének és működésének valamennyi kérdését átfogja és kifejezésre juttassa. Be kellett érnem — írja 1969-ben Lukács Leninről szóló tanulmányait tartalmazó könyve előszavában — azzal, amit a könyv alcíme is kiemelt, hogy Lenin gondolatrendszerének összefüggéseit kíséreljem meg felvázolni.”¹⁹ A szóban forgó első öt és fél szerzői ív terjedelmű, külön kötetben német nyelven megjelent tanulmány teljes címe: *Lenin. Tanulmány gondolatainak összefüggéséről* (Lenin. Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken, Ber-

lin—Wien, 1924). Tanulmánya anyagát Lukács a következő hat fejezetben fejti ki: 1. A forradalom aktualitása, 2. A proletariátus mint vezető osztály, 3. A proletariátus vezető pártja, 4. Az imperializmus: világháború és polgárháború, 5. Az állam mint fegyver és 6. Forradalmi reálpolitika (Ehhez írt még 1967 januárjában egy utószót).

Akár mennyire is csak részlettanulmány Lukácsnak 1924-ben Lenin életművéről írt munkája, ez a munka még ma is jelentős adalék Lenin elmélyült megértéséhez — minden lehetséges fogyatékosága ellenére, amelyre Lukács is rámutat, még akkor is, ha — Lukács szavaival élve — a „messianisztikus szektásság” jegyeit viseli magán. De „ezt a szektásságot — fejti ki Lukács 1969-ben, az akkori írásait kritikailag tárgyalva — éppen antibürokratikus és antidogmatikus, szenvedélyesen kísérletező jellege választja el élesen a későbbi sztálini idők dogmatikus és bürokratikus szektásságától.”

Lukács első Lenin gondolatrendszeréről írt tanulmányának (1924) jelentősége teljes joggal kapcsolható Gramsci és Korsch új utakat kereső és részben találó munkáihoz. Lukács első Lenin-tanulmánya közvetlenül a *Történelem és osztálytudat* című 1923-ban megjelent tanulmánykötete után hagyja el a sajtót. Noha az előbbi kötet Lukács korábbi gondolati szakaszát határozottabban tükrözi, tekintettel arra, hogy — amint Lukács fogalmaz — „e könyv egyes tanulmányai a diktatúra előtt és alatt nyerték első megfogalmazásukat”,²⁰ mégis magába foglalja a Magyar Tanácsköztársaság bukását követő bécsi emigrációs években Lukácsban felhalmozódott forradalmi gyakorlati élettapasztalatokat és azt a tudásbeli gyarapodást, ami abból eredt, hogy: „... Marx és Engels újbóli, az eddigénél sokkal elmélyültebb tanulmányozása, most már az ökonómiaira és a történelemre koncentrálna, a megismerkedés Lenin elméleti írásaival stb., stb. szélesítették és elmélyítették a marxizmus módszereit gondolkodásomban.”²¹

Ezekre az időkre visszaemlékezve Lukács az 1923-ban a *Történelem és osztálytudat* tanulmánygyűjteményre tér ki, de megállapításai teljes egészében a nem egy egész év múlva, 1924-ben, külön kötetben megjelenő Lenin életművet tárgyaló első munkájára is vonatkoznak. Ez szintén „a húszas évek közepének tipikus terméke”,²² amelyről 1969 októberében többek között így ír Lukács:

„A *Történelem és osztálytudat* még e kiélezett belső konfliktus korszakában nyert végleges formát (1922—23). Vagyis e könyvben még a messianisztikus szektásság elvei és módszerei uralkodnak, noha egyes kérdések tárgyalásánál már az ellenkező irányzat befolyása is észlelhető. Ezért ezt a könyvet mint a húszas évek termékét, mint Lenin és a 17-es forradalom kiváltotta események elméleti visszhangját kell felfogni, Gramsci és Korsch hasonló jellegű írásaival együtt, minden gyakran lényegbeli ellentét ellenére, amely ezek között az írások között megnyilvánul. Ez fokozza történelmi érdekességüket, amennyiben láthatóbbá válik, milyen elméleti fellendülést válthatott volna ki 1917, ha a sztá-

lini uralom nem nyomja el véglegesen az elmélet fejlődését a kommunista mozgalmon belül.”²³

Lukács 1923-ban és 1924-ben megjelent két könyve, érthetően, a terméketlen Plehanov és a II. Internacionálé ortodox szárnyát képviselőik, valamint a sztálinista bürokratikus pragmatikus revízió híveinek nagy ellenállásába ütközött és igen heves vitákat váltott ki. Noha a vita előterében a *Történelem és osztálytudat* c. kötet állott, Lukács Lenin életművéről szóló tanulmányát is durva támadások érték. Durvaságával kitűnik Thalheimer támadása, amely Lukács tanulmánykötetét mint „nyomorúságosat” és „feleslegeset” jellemzi, mint „egy olyan könyvecskét, amelyet jobb lett volna meg nem írni, mert csak zavart kelt és nem tisztáz semmit.”²⁴

Lukácsnak az 1924-ben és később megírt Leninről szóló tanulmányai „közvetlenségükben többé-kevésbé híven tükrözik ezeknek az időszakoknak aktuális problematikáját”,²⁵ de még ma is manipulációk és sajátos célok szolgálatába állítják őket. Így pl. a szerbhorvát olvasóközönség számára kiadott 1924-ben írt Lenin-tanulmány az 1967-es Utószóval, az 1969-es nyugatnémet kiadvány alapján 1977-ben jelent meg,²⁶ akkor, amikor már 1970-ben, Lukács külön előszavával öt különböző időben írt Lenin-tanulmányát adták közre. Ezek szerint a szerbhorvát nyelvű olvasó azt a képzetet alkothatja magának, hogy Lukács Leninről csak azt közölte a nagy nyilvánossággal, amit 1924-ben írt, és amit 1967-es utószavában még hozzáfűzött.

3. Lukács-adalékok Lenin és Sztálin azonos tárgyú írásainak a megkülönböztetéséhez

Körülbelül egyidőben Lukács Leninről írt tanulmányának megírásával, Lenin ellenkezése ellenére, a bolsevik párt főtitkárává választott Jozsif Visszarovics Sztálin 1924. április elején, a Szverdlov Egyetemen megtartja *A leninizmus alapjairól* című előadását, amely nyomtatásban is megjelenik és terjedelemre valamivel több mint 6 szerzői ív. Ebben az előadásában Sztálin nem csak pártfőtitkári minőségben szerepelt, hanem mint Lenin „leghűbb követője” és ebből következően Lenin leg-hivatottabb értelmezője és magyarázója. Ez az előadás szolgál majd címadóul Sztálinnak *A leninizmus kérdései* című kötetéhez (a tanulmányok, cikkek és nyilatkozatok gyűjteményét tartalmazó könyv terjedelme, utolsó szerkesztésében, a csatolt apparátus nélkül, kb. 67 szerzői ív, tehát tízszer terjedelmesebb az 1924 áprilisában felolvasott Leninről szóló előadásánál, amely végig, a kötet minden kiadásának első helyén állt). Különben ebben a gyűjteményes kötetben Lenin életművéről kevés szó esik, elsősorban Sztálin megnyilatkozásait tartalmazza, amelyekben ugyan gyakran hivatkozik Leninre, de sajátos módon, saját értelmezése és meglátásai alapján. Ez a tanulmány, majd a közreadott könyv, tehát alapul szolgált arra, hogy kodifikálják Leninre hivatkozva a marxizmus

sztálinista értelmezését, ideértve Lenin életművét is, valamint a sztálini vezetés gyakorlatát. Erre vonatkozóan Predrag Vranicki megállapítja: „Sztálinnál a leninizmus kérdései lényegében a sztálinizmus kérdései”, majd hozzáfűzi még Lelio Basso megállapítását, miszerint az a gyakran használatos fogalmazás, hogy a leninizmus jelenkorunk marxizmusa, idegen Lenin felfogásától.²⁷

Sztálinnak ez az 1924-ben közzétett Lenin-tanulmánya még önmagában nem mutatja ki szembetűnően azokat a jegyeket, amelyek a sztálini felfogást és társadalmi gyakorlatot jellemzik. Ne feledjük, még csak 1924-et írunk, amikor az akkori frakciók mind Leninre hivatkoznak, és Sztálin Lenin értelmezése kapcsán a mai olvasónak is feltűnik Sztálin szerény elméleti felkészültsége, valamint az, amire P. Vranicki hívja fel a figyelmet,²⁸ hogy sem Sztálin, sem a vele ellenzéki csoportok a pártvezetőségben nem vetették fel a munka felszabadulása és a munkásigazgatás kérdését, a munkásellenőrzést és az állam elhalását a bürokratikus-etatiszta általános irányvonal ellensúlyaként. Lenin *Allam és forradalom* című könyve, valamint kitartó törekvése a forradalom folyamán a munkásellenőrzés életre hívására, a sztálini csoport, de a többi frakció számára is Lenin halála után „mindinkább a bolsevik párt számára egy régmúlt és részben kellemetlen álomná válik”. De mindenképpen Sztálin 1924-ben közzétett tanulmányának már nem csak tartalmára és óvatos megfogalmazására utal. A leninizmus alapjai című előadás (felolvasott tanulmány) 1924 áprilisából a következő kilenc fejezetet tartalmazza: 1. A leninizmus történelmi gyökerei, 2. A módszer, 3. Az elmélet, 4. A proletariátus diktatúrája, 5. A parasztkérdés, 6. A nemzeti kérdés, 7. A stratégia és taktika, 8. A párt, 9. A munkastílus.

Figyelembe kell venni az akkori erőviszonyokra jellemző frakciós helyzetet, azt hogy Sztálinnak az ellenzéki csoportokkal folytatott harcához nem tartozott hozzá az álláspontokban mutatkozó különbözőségek folytán felmerülő sorsdöntő kérdések megvitatása. Az egész vita egy azonos alapvető elképzelés keretében zajlott, amelyben a párturalom és az állami kényszer szerepe meghatározó jelentőségű volt. Ezért nem igaztalan a már külföldre száműzött Trockij siralma, hogy az állam kimagasló erőszakszerveként való alkalmazásának elképzelését Sztálin tőle tulajdonította el.

A Lenin halálát követő években az ellenzéki csoportok követelték a pártszervezetten belüli szabad demokratikus vitát, ami különben Lenin idejében magától értetődő volt, és Lenin erőteljes egyéniségének dominálásával a vitás kérdések túlnyomó többségében a pártegység megerősítéséhez és a véglegesített politika hatékony megvalósításához vezetett.

„Ezzel szemben — ahogyan Predrag Vranicki kifejti — Sztálin a radikális viselkedési módot szorgalmazta, ami akkor, de napjainkban is, jobban megfelelt az ország átlagos párttagsága eszmei szintjének. Ez a tagság ugyanis sohasem mutatott túlzott érdeklődést a szüntelen elméleti viták iránt, hisz történelmi távlataikat és jelentőségüket úgyis képtelen volt felfogni. Sztálin ebben a kérdésben jobb pszichológusnak bizo-

nyult, jobban ismerte a párttömegeket. Míg az ellenzék kimagasló személyiségei nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy miben különbözött nézetük Leninétől, addig Sztálin nemcsak szilárdan hangsúlyozta Lenin álláspontjához való hűségét, és magát Lenin leghívebb tanítványának nevezte, hanem leninizmusnak nyilvánította azt, ami Leninnél nem volt lényeges, csak esetleges és ideiglenes, amit az ismert külső körülmények kényszerítettek ki.”²⁹

Ez az adottság alapvető előnyöket biztosít 1924-ben Lukács számára Sztálinnal szemben, Lukács szellemi képességei és módszertani-dialektikus gondolkodásmódján felül. Noha Lukács pontosan tudja, hogy Lenin életművét csak hiányosan ismeri 1924-ben, „alig néhány héttel Lenin halála után”, a tanulmány megírásával azonban „tisztá” szándékai voltak, függetlenül attól, amit Lenin-tanulmányainak előszavában, 1969 októberében megfogalmazott, hogy a tanulmányok mindig az „adott időszak aktuális problematikáját” is tükrözik. Lukácsnak megvolt az a helyzeti előnye Sztálinnal szemben, hogy Lukács tudományos lényegre törő közelítését nem ködösítette el a hatalmi és frakcióharc. Másrészt Lukács abban a helyzetben volt, hogy Lenin életművét egy tágabb, európai távlatból tekinthette át, és nem volt az oroszországi sajtóságok és problémák rabja, mint Sztálin.

Ezért Sztálin 1924-ben írt munkája a mai olvasó számára inkább egy adott korszak dokumentumaként fogható fel; okmányyszerű adalék arról, milyen belső viszonyok uralkodtak a kiépülő és a fennmaradásáért küzdő Szovjetunió vezetőségében, és milyen eszközökkel (és milyen szellemi szinten) harcolt Sztálin és csoportja az egyeduralmi helyzet kialakításáért. Lukács Lenin-tanulmánya viszont, noha nem a teljesség igényével íródott, éleslátásával és lényegre tapintásával még ma is gazdag mondanivalót nyújt korunk olvasójának.

Természetesen már Sztálin 1924-ben írt tanulmányában is igencsak vitatható az a történelem során beigazolódtól súlyos hiba, amit például a stratégiáról és a taktikáról szóló 7. fejezet tartalmaz. Ez vezetett ugyanis a németországi munkásmozgalom vereségéhez a náci fasizmussal szemben. Ezt a politikai vonalvezetést a Komintern utolsó, 1934-ben megtartott VII. kongresszusa fel is számolta. De álljon itt példaképpen Sztálin 1924-ben Leninről írt tanulmányának zárómondata! Ebben ugyanis lehetetlen tartalmas mondanivalót fölfedni, a fogalmazás valójában semmit sem mond a pártban kívánatos munkastílust összegezve: „Az orosz forradalmi lendület kapcsoltsága az amerikai gyakorlatiassággal — ebben van a leninizmus lényege, ami a pártmunkát és az állami szervek munkáját illeti. Csak az ilyen kapcsoltság hozza létre a kiteljesedett leninista-munkás típusát, a leninizmus stílusát a munkában.”³⁰

Írásom tervezésekor eredetileg úgy képzeltem, hogy párhuzamba állítom Lukács és Sztálin Lenin képét és a két közelítés megadja nemcsak a két szerző alapvető arculatát, hanem a marxizmus értelmezésének és a szocializmus történelmi távlatának azt a két alapvető irányzatát is, amely az első sikeresnek ígérkező szocialista forradalom és Lenin elmé-

leti munkájának eredményeképpen szinte válaszütként jelentkezett, és amelynek egyik kifejezője már akkor Lukács György volt. Az események sora, mint tudjuk, a sztálinista irányzatnak kedvezett hosszabb időre. De ezt a kínálkozó két különböző irányzatot nem lehet, ha a történelmi-társadalmi tárgyilagossághoz ragaszkodunk, jellemzően és egyértelműen kimutatni Lukács Leninre vonatkozó gondolatainak és Sztálin-leninizmus alapjairól tartott előadásának párhuzamba állításakor.

Sztálin 1924 áprilisában megtartott előadása még az évben, könyv formájában is hozzáférhetővé vált több országban és több nyelven. Hatására (nyilván Lukács Lenin-tanulmányának is jelentős hatása volt még a durva támadások ellenére is) maga Lukács György emlékezik vissza 1939-ben az Új Hangban: Hogyan hatott Sztálin könyve *A leninizmus alapjai* megjelenésekor a kapitalista országokban? (Visszaemlékezés 1924-re) című írásában.³¹ Saját példájából kiindulva — mert Lukács joggal úgy ítéli, hogy annak tipikus vonásai voltak — kifejti, hogy az akkori forradalmár-marxisták Nyugat-Közép-Európában ismerték az addig közéletet Marx és Engels munkákat. De az 1918—24-es évek tényleges marxizmusa még könnyűszerrel megbírkózott azzal az opportunistá hamisítással, amelyet a századfordulón Bernstein képviselt, majd későbbi szakaszában Kautsky folytatott, s az idő tájt Cunow, Conradi és mások »korszerűen« befejeztek. Ezek ellen még csak tudtak védekezni az akkori kommunisták, ha gyakran hiányos érvekkel is.³²

Az akkori idők újabb keletű ellenszegülése eszmeileg a szindikalizmus irányzatával szembeni és a Rosa Luxemburg radikalizmusával szembeni ellenkezésként jelentkezett. Rosa Luxemburg radikalizmusa jórészt a spontaneitásra, a fatalizmusra és a tőkés rend automatikus összeomlására épített. Lukács szerint, ahogyan visszaemlékezésében kifejti, a hozzáférhető Lenin-írások és az 1924-ig lejátszódó események nyomán a forradalmi illúziókat szertefosztató ellenforradalmi események jobbra a könyörtelen valóságot tudatosították. Ezért a Komintern V. kongresszusa (1924. június 17. és július 8. között) a kommunista pártok bolsevizálását tűzte napirendre, „mert, ahogyan Lukács kifejti, a pártok messze voltak akár csak attól is, hogy ismerték volna Lenin tanait, alkalmazásukról nem is beszélve. Ehhez tudni kell, hogy Lenin műveit az, aki nem tudott oroszul, akkor még nem tekinthette át.” (Megjegyzendő, hogy az első világháborúig a nemzetközi szociáldemokrata munkásmozgalomban, ide sorolva természetesen Lenint és munkatársainak nagy többségét, a német nyelv volt az elméleti érdeklődésű marxisták használatos nyelve.) „Lenin fő művei közül — folytatja 1924-re vonatkozó visszaemlékezéseit Lukács —, néhány megjelent ugyan idegen nyelveken. A régi szociáldemokrata pártok szakadása ideológiailag az *Allam és forradalom* olvasása alapján történt. Ez a könyv adta az argumentumokat az 1918—1919-es nagy vitákhoz, amik a diktatúra vagy demokrácia mint polgári diktatúra formája kérdésében folytak. Az első forradalmi évek »ultrabalos« hibáinak legyőzésében nagy szerepet játszott Lenin *Gyermekbetegség* c. könyve. Alapvető munkája az impe-

rializmusról tisztázta a *jelen* gazdasági és politikai nézeteit, s az imperialista háborúról szóló munkái az elmúlt háború és az elkövetkező háború perspektívájára vonatkozókat. S így hatottak Lenin elszórtan megjelenő cikkei és beszédei egyes aktuális témákról.”³³

Lukács szerint még „mérőföldre álltunk attól”, hogy Lenin gondolatait helyesen fogták volna fel, noha már háttérbe szorultak a szindikalisták és a Rosa Luxemburg által képviselt eszmei irányzatok alapvető hatásai a húszas évek kezdetén. Mindezek következtében az akkori eszmei helyzetet egy meghatározott eklekticizmus jellemezte. Ehhez a helyzethez hozzájárult még az is, hogy Trockij és követői ebben az időben intézik támadásaikat Lenin alapvető álláspontjai ellen. S ekkor válik hozzáférhetővé Sztálinnak Leninről írt előadása, amelynek hatásáról (saját tanulmányának hatására nem tér ki) a következőket írja:

„Aki meg akarja érteni, milyen rendkívüli, megvilágító, forradalmasító hatást tett 1924-ben az európai munkásmozgalomban Sztálin könyve *A leninizmus alapjai* (megjegyzendő, hogy Lukács itt Sztálinnak könyv alakban megjelent 6 szerzői íves, a Szverdlov Egyetemen elhangzott előadászövegére gondol, nem pedig a sztálinizmus bibliájaként emlegetett, *A leninizmus kérdései* című terjedelmes és később több változatban megjelenő könyvére), annak ezt az egész itt felvázolt ideológiai helyzetet, összes *negatív* vonásaival, maga elé kell képzelnie... Sztálin könyve mutatta meg számunkra azt az azóta magától értetődővé lett igazságot, hogy *Lenin* tana *teljes* szisztéma, eleven és átfogó összefüggéssel, rendszer, amelynek metódusa alapján az élet minden kérdésére konkrétan felelni lehet, ...”³⁴

Ugyanebben az 1924-es évben Lukács Lenin gondolatainak összefüggéséről értekezve, Lenin nagyságát méltatva összefoglaló zárógondolataiban kifejti a következő emlékezetes antidogmatikus megfogalmazást: „Lenin nemcsak helyreállította a marxi elmélet tisztaságát a vulgáris marxizmus laposságainak és torzításainak évtizedes uralma után, hanem magát a módszert is továbbfejlesztette, konkrétabbá és érettebbé tette. A kommunisták feladata most már az, hogy továbbmenjenek Lenin útján, de ez csak akkor sikerülhet nekik, ha úgy tudnak Leninhez kapcsolódni, ahogy maga Lenin kapcsolódott Marxhoz...”³⁵

Ezt a megállapítást 1967-ben, ugyanennek az első, 1924-ben írt Lenin-tanulmánynak az utószavában — most már a sztálinista manipulációk leleplezett tapasztalatai alapján — így fogalmazza meg Lukács: „De a húszas évek tapasztalatai csak akkor adhatnak termékeny indításokat a dogmatikus uniformizálás visszaszorításához, ha nem közvetlenül akarjuk felhasználni őket, ha figyelembe vesszük, hogy egy elmúlt történelmi korszakból származnak. Kritikai éleslátással kell szemügyre vennünk a húszas éveknek és annak a korszaknak a különbségét, amelyben élünk. S magától értetődik, hogy ez a kritikai éleslátás Lenin művével szemben sem homályosulhat el. Ez a megállapítás — annak megállapítása, hogy életműve nem »szent« és »csalhatatlan« dogmák gyűjte-

ménye — a legkevésbé sem csökkenti Lenin valóságos, evilági nagyságát.”³⁶

Napjainkban Leninnek ezt az 1924-ben Lukács által hangoztatott antidogmatizmusát, későbbi fogalmazásában: a „szent” és „csalhatatlan” dogmagyűjteményekről költött képzet elvetését mind Marx és Engels, mind pedig Lenin viszonylatában, Predrag Vranicki a következőképpen tárja elénk: „Lenin személyiségének lényege a rendkívüli forradalmi éleslátás, egy forradalmi lángelme odaadása a munkásosztály és a dolgozók emberséges világáért, a gondolkodás eredetisége, a sajátos helyzetek elmélyült marxista megoldásainak feltárása, az előrelátás képessége és az, hogy mélységesen áthatotta a forradalmi humanizmus elve, valamint az a párvát ritkító érzéketlenség a tisztségviselés hierarchiája iránt és minden olyan formális szertartás iránt, ami ebből következik. Lenin szilárdan kitartott a marxizmus lényeges elvei mellett, de egyben a végsőkig dogmatikus-ellenes is volt, amit sokan elvszerűtlenségnek tekintettek. Leninnek éppen ez a képessége, hogy nem volt rabja előre megszabott elveknek, és hogy a forradalom érdekében meghatározott mértékben visszakozott és kompromisszumokra is hajlandó volt, ez az, ami a doktrinerek számára sohasem volt érthető és kívánatos, mert szerintük az elvek »tisztaságát« veszélyeztette. A felsoroltakban kell keresnünk egy ilyen megismételhetetlen személyiségnek a lényegét.”³⁷

Vranicki idézett gondolata Lenin személyiségének lényegéről, amelyet 1979-ben megjelent könyvében fejtett ki, nagymértékben egybecseng Lukácsnak az első Leninről írt tanulmányához csatolt, 1967-ben megfogalmazott Utóiratával. Lukács szerint Lenin „messzemenően fölötte állt” kortársainak:

„Ezt a kortársak is érezték, ezért beszéltek olyan sokat — ellenségei és követői egyaránt — Lenin taktikai, reálpolitikai ügyességéről. De ezzel távolról sem érintették a dolog magvát. Lenin fölénye valójában tisztán elméleti fölény az összefolyamat megítélésében. Az összefolyamat megítélésének Leninnél mély és széles elméleti alapjai voltak. Úgynevezett reálpolitikája nem empirikus gyakorlatiasságból táplálkozott, hanem mindig lényegük szerint elméleti gondolkodásfolyamatok gyakorlati eredménye volt. Csakhogy az elméleti gondolkodás nála mindig a mindenkori cselekvési szituáció társadalmi-történelmi éppígyletének kitapintását eredményezte...”³⁸

Egészen más a helyzet, Sztálin terjedelmes könyvét illetően, amely címében szintén hivalkodóan Lenint, illetve pontosabban a leninizmust említi, holott a könyv magáról Lenin életművéről vajmi keveset mond. A Sztálin írásainak, beszédeinek, nyilatkozatainak és leveleinek gyűjteményét tartalmazó könyv, amelynek *A leninizmus kérdései* címet adta, Lenin életművével szembenűően keveset foglalkozik. Az első helyre szerkesztett Leninről szóló 1924-ből származó hosszabb szövegen kívül csak egy rövidebb, egy szerzői ívnyi szövegben van szó Leninről, Lenin és a középparasztsággal való szövetség (Válasz Sz. elvtársnak, Pravda,

1928. július 3.) címmel. Így az egész kötet terjedelmének 10 százalékát teszi ki az a két írás, amely kifejezetten Lenin életművét taglalja.

Nem jár messze az igazságtól Andrija Krešićnek az 1981-ben Zágrábban újra kiadott Sztálin *A leninizmus kérdései* című könyve előszavában tett megállapítása: „Sztálin Lenin-magasztalásában az igazi nyertes nem Lenin, hanem Sztálin: először, ezáltal olyan színben tünteti fel önmagát, mint Lenin életművének hivatott folytatóját; másodsor, ami lényegesebb, az ő általa kimondott *utolsó* marxista szava a marxizmus *legmagasabb szintjét* képviseli (a legújabb — a legjobb — képlet szerint). Ily módon azt a következtetést sugalmazza, hogy a sztálinizmus — *a proletariátus diktatúrájának és a szocializmus végleges győzelmének a marxizmusa*. Éppen erről van szó *A leninizmus kérdéseiben*, sokkal inkább mint a leninizmusról.”³⁹

Sztálin különféle megnyilatkozásokat tartalmazó könyvéről *A leninizmus kérdéseiről*, (11. kiadásával 1939-ben kanonizálódott formája) nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy nem a leninizmus lényeges kérdéseit tárgyalja, hanem függetlenül a könyv címétől a sztálinizmust propagálja, vagyis a sztálinizált leninizmust tárja az olvasó elé. Ennek ellenére, azonban e könyv múltbeli szerepét tárgyilagosan és mai ismereteink, tapasztalataink alapján lehetetlen felmérni. Volt idő, amikor ez a könyv sokat jelentett a kommunisták eszmei képzésében, és sztálinizált leninizmusa ellenére, nem faragott belőlük feltétlenül antileninista begyöpesedett sztálinistákat. Mintha erre akarna figyelmeztetni a zágrábi kiadó, az Ifjúsági Szövetség Társadalmi Tevékenységi Központjának „m. r.” névjegyű munkatársa, amikor is hangsúlyozza, hogy a könyv 1946-ban 120 000 példányban (cirill- és latinbetűs kiadásban összesen) jelent meg az akkori pártkiadó, a Kultura kiadásában, a 11. orosz nyelvű kiadás alapján,⁴⁰ és ez csak történelmietlen szemlélet esetében tekinthető bizarr vagy gondbaejtő ténynek.

Arról van szó, hogy a marxizmus átfogóbb elsajátítása kezdetén, az ilyen szintű irodalom az akkori párttagságunk átlagos eszmei felkészültségének megfelelt és alkalmas volt a befogadásra. Lehet, hogy ez a könyv a mai antidogmatikus széplelkek borzadását váltja ki, mégis minden szépítés nélkül ki kell mondani, hogy ennek a hírhedt sztálini alkotásnak a használata az akkori körülmények közepette nem jelentett különösebb sztálinizációs veszélyt nálunk. A háború után, 1946-ban megjelent első kiadásának (szerbhorvát nyelven már 1939-ben Moszkvában megjelent, de belőle számottevő példány nem jutott az országba) tulajdonomat képező példányán nevem mellett ott van a „IV. tanuló-csoport” jelzés is, mert ezt a könyvet is tanulmányoztuk 1936-ban a Topčideri Katonai-politikai Iskolában, amely akkor a legmagasabb fokú pártiskola volt szerbhorvát nyelven, s belőle alakult a Đuro Đaković Pártfőiskola. Ezt a könyvet azonban mi a magunk módján, a saját okulásunkra tanulmányoztuk. Nem is tehattünk mást, hisz mi is annyira el voltunk merülve a sajtóságos körülményeinkből fakadó nyílt kérdésekben és addigi társadalomalakító küzdelmeink tapasztalataiban, hogy

ezt a könyvet is — mint valamikor *A gothai program kritikáját* a németországi szervezett munkásság — minden hibája ellenére is a magunk módján, a JKP politikai vonala és leninista irányvétele alapján értelmeztük. Hasonló helyzetben volt és ilyen módon értelmezte párttagságunk óriási többsége is ezt a könyvet, anélkül, hogy sztálinistává vált volna, amit különben az 1948-as év és a rákövetkező időszak eszmeileg és a társadalmi gyakorlat szempontjából minden kétséget kizáróan bizonyított.

4. Lukács későbbi értekezései Leninről

Lukácsnak még egy munkája jelent meg Leninről a két háború között. Pontosabban már a második világháború elején tart Európa 1939-ben, amikor megírja *Néptribún* vagy *bürokrata* című írását, amelyet cikként emleget szerzője,⁴¹ (az 1985-ös kiadása mint kéziratrészletet említi), s amely először német nyelven, az *Internationale Literatur* 1940/1—3. számában jelent meg.⁴²

Lukács megemlíti, hogy a valamikori lenini és sztálini kultúra- és irodalomfelfogás ellentéte döntő szerepet játszott abban, hogy szembe-szegüljön a sztálinista eltorzulásokkal, természetesen az akkori lehetőségekhez mérten, mert „az ideológiai partizánharc taktikájának megfelelően, szinte sohasem kaphatott igazán nyílt kifejezési formát. Mégis — írja Lukács — e fejlődési szakasz legvégén (1940-ben) *Néptribún* vagy *bürokrata* c. cikkemben, amilyen nyíltan az akkor lehetséges volt, felvettem és elemeztem ezt a problémát is.”

Ez a Lukács-írás az akkori eszmei légkörnek figyelembevétele nélkül álcázott fejtegetésnek tűnhetett. De ha ma újraolvassuk, megragadó az az éleslátás és az a lényegre tapintás, ami már a sztálinista társadalmi eltorzulásokhoz, a marxizmus eszmei téren való pragmatikus és dogmatikus revíziójához vezetett. Külön megjegyzendő, hogy noha Lukács az irodalmi és kulturális politikából indul ki, itt érzi közvetlenül a lenini és sztálini vonal ellentmondását, tekintettel arra, hogy elemzése lényegretörő, az egész társadalmi helyzetre vonatkozó. Sokkal találóbb és tüzetesebb elemzést fejt ki, mint az SZSZKP XX. kongresszusa 1956-ban, a sztálinizmus leleplezésekor, tekintettel arra, hogy az csupán a megnyilatkozási formák elvetésére korlátozódott és kénytelen volt megelégedni a határozatlan és különböző módon értelmezhető „személyi kultusz” fogalmának bevezetésével, ami azután a lényeges társadalmi erők hatását és a társadalmi folyamatok elemzését nem feltétlenül követelte.

Ezért a ma már antikommunista szakaszába jutott Leszek Kolakowskiból a rosszmájúság beszél *A marxizmus főbb folyamatai* című könyve III. kötetében (Lukácsnak szentelt VII. fejezet), amikor gúnyolódva kifejti: „Lukács a marxizmus történetében kimondhatatlanul fontos személyiség, méghozzá nemcsak Marx magyarázásában kiérdemelt eredmé-

nyei miatt, nemcsak azért, mert bebizonyította, hogy Marx eredeti filozófiája egyben kiválóan alkalmas arra is, hogy megindokolja a kommunista bürokrácia ideológiájának antiglorifikációját...”, hanem azért is, mert: „Dogmatizmusa abszolút volt és szinte fenséges a maga tökéletességében.” Lukácsról még a következőkkel traktálja olvasóit ez a volt marxista: „Az 50-es években voltak a legélénkebbek a politikai és ideológiai harcok, Lukács Kelet-Európában a sztálinizmus bírálóinak a legóvatosabb és legbátortalanabb csoportjához tartozott, aki a sztálinizmus lényeges elveit sohasem vonta kétségbe, kivéve némely jelenségeit.”⁴³

Az ilyen állításokra éppen Lukács második, 1940-ben megjelent Leninről szóló tanulmánya adja meg a választ, amely Lenin életműve talaján állva tapint rá a sztálinizmus akkori és későbbi bürokratizmusának lényegére. Íme egy hosszabb, de jellemző idézet ebből a tanulmányból, a bürokratizmus kapcsán.

A tőkés társadalomban kifejlesztett bürokratizmusról szóló elemzést összegezve, amelyről Lukács kimutatja, hogy az osztályuralom egyik szükségszerű megnyilvánulása, a következőket szögezi le: „A bürokratizmus tehát a kapitalista társadalom alapvető jelensége.” majd hozzáfűzi a következőket is:

„Lenin mélyreható elemzése összekapcsolja a bürokratizmust a spontaneitással. A spontaneitás ott jelentkezik, ahol az érdek és tevékenység tárgya közvetlen, éspedig tisztán közvetlen. A tárgyi vonatkozás közvetlensége természetesen magától értetődő kiindulási pontja minden emberi tevékenységnek. A most vizsgált jelenség sajátossága abban áll, hogy a spontaneitás »elmélete« — a bürokratizmus ideológiai felmagasztalása — megköveteli, hogy megálljunk a közvetlen objektumnál, és minden azon való túllépést, amiben éppen a valódi elmélet (az idézőjel nélküli elmélet) megnyilatkozik, mint nem valódit és hamist pellengérré állítunk. A munkásmozgalom bürokratizálódásának akkori irányzata, az »ökonizmus« ezt a közvetlenségben való megragadást, a spontaneitásnak ezt a felmagasztalását úgy állítja be, mint »tiszán proletár« magatartást;...”⁴⁴ Lukács fejtegetése során hangsúlyozza: „...Nem a ragyogó szónok, Mirabeau vagy Vergniaud, vagy akár Danton volt a francia forradalom igazi tribunja, hanem az egyszerű Marat és a száraz Robespierre. ... Lenin mint a forradalom tribunja veszi fel a harcot a spontaneitás ellen. Áthatva egy mély és mindenre figyelmes szeretettől az elnyomott nép iránt — amely minden megismerést a lázadás, a felszabadításra törés pátoaszával tölt meg —, Lenin a közvetlenséget a totalitás mozgásának világos tudatosságáig emeli...”⁴⁵

Lukács 1969 októberében írt Leninről szóló tanulmányait tartalmazó kötete előszavában visszatér az 1940-ben közzétett írására és a következő magyarázatot és jellemzést közli könyve olvasóival: „...Célom az volt, hogy az ellentét igazi szelleme érvényesüljön a gyakran éppen lenini idézetekre hivatkozó, elméletben és gyakorlatban egyaránt félrevezető okoskodásokkal szemben. Mert hiszen a bürokrata is alkalmazhatja a néptribun — ez esetben állítólagos — forradalmi pátoaszát, és

gyakran teszi is. Ez azonban — a patetikus külszín ellenére — nem valódi folytatása Lenin elméletének: a néptribunt nem a külszín, hanem a valódi forradalmi tartalom teszi. Lenin szerint a bürokrata megrekedt a gazdasági lét teremtette spontaneitásában.” Lukács 1940-ben megjelent írásának zárómondata: „A proletariátus spontán mozgalma polgári tartalmat kap; elméleti lerögzítése nem apolitikus, hanem reakciósan politikus.⁴⁶ —, míg a valódi néptribunt az jellemzi, hogy csakugyan a társadalmi lét egészének és a totalitás fejlődésének ad elméleti kifejezést. Mit sem ér itt a Dantonok és Lassalle-ok retorikus pátosza. Robespierre és Saint-Just, nem is szólva Marxról és Leninről, igazibb néptribunok voltak náluk, éppen gondolkodásuknak a társadalom egészére kiterjedő egyetemessége következtében. Ha bürokraták igyekeznek e pátoszt a maguk számára hasznosítani, ebből más, mint üres torzkép nem jöhet ki. A cikknek érthető módon alig volt közvetlen visszhangja. Csak évek múltán, de még a XX. kongresszus előtt, Kofler professzor írt (1952-ben, Jules Devérité álnéven) egy kis brossúrát, mely e cikket úgy elemezte és méltatta, mint az első nyílt szembehelyezkedést a sztálinizmussal.”⁴⁷

Közvetlenül a második világháború után Lukács két Leninnel kapcsolatos tanulmányt ír a magyarországi társadalmi helyzet megkövetelte igények figyelembevételére alapján. Az elsőt 1946-ban írja Lenin és a kultúra kérdései címmel, a másodikat 1947-ben jelenteti meg, és ez átfogóbb, címe: Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái. Ez utóbbi tanulmányt a következő öt részre tagolja: 1. A filozófiai materializmus világnézeti aktualitása, 2. Materializmus és dialektika, 3. A megismerés megközelítő voltának dialektikus jelentősége, 4. Totalitás és okság, 5. A megismerés szubjektuma és a gyakorlat.

Az 1946-ban írt tanulmány mindenképpen a leegyszerűsített szektáns kultúrpolitikáról alkotott előítéleteket igyekszik szétesztatni és Leninnek az eredeti, átfogó, a kultúrára vonatkozó nézeteit hangsúlyozza, amelyek az új körülményekben is nagyrészt időszerűek voltak. Az 1947-ben írt nagyobb lélegzetű tanulmány melleleg Lenin filozófiai érdeklődésére is utal (noha Lenin a filozófia fontosságát elismerve saját magát nem tekintette szakma szerinti filozófusnak), azzal az előítélettel szállva szembe, mintha Lenin csak gyakorlati beállítottságú lett volna, de főleg a marxizmus gyakorlatiasságának képzetét ítéli el, s ugyanakkor a megújuló ország tudományos világa elé tárja a marxista gondolkodási és kutatásimódszer fontosságát és termékenységét.

Az utolsó Leninnel foglalkozó tanulmányt már Magyarország egy újabb korszakában írja, amikor is 1968-ban Lenin és az átmeneti korszak kérdései címen a sztálinista nézetekkel és gyakorlattal szembeállítja Lenin nézeteit a szocialista demokráciáról, hangsúlyozva ennek Lenin szorgalmazta fontosságát, s ugyanitt újra fölveti az állam elhalásáról, az állami kényszer ideiglenes alkalmazásának szükségéről vallott lenini nézeteket.

5. Lukács élete alkonyán közzétett nézetei és ítéletei Lenin életművéről

Élete alkonyán, különösen a 60-as évek második felében, Lukács több terjedelmes, tartalmilag jelentős beszélgetést folytatott kiadók és szerkesztőségek képviselőivel. Ezekben a beszélgetésekben Lukács számára természetes, hogy életének ebben a szakaszában már részletesebben is kifejtse Lenin életművéhez való viszonyulását, illetve, hogy kifejtse felfogását és nézetét a Lenin elgondolásait megmásító Sztálinról és más, a szocializmus kialakításában bürokratikus nézeteket képviselő valamikori kortársairól.

Ez alkalommal négy beszélgetésből merítünk Lenin jelentőségével, szerepével és életművével kapcsolatban. Sajnálatosan nem juthattunk hozzá az olasz szerkesztőségek képviselőivel folytatott interjúk valamelyik szövegéhez, mert így a betekintés teljesebb lehetett volna.

A beszélgetésben kifejtett Leninnel kapcsolatos nézetek bemutatási módját illetően a külterjesebb mód mellett határoztam. Tehát nem a találó vagy kevésbé találó Lukács-álláspont jellemzése mellett döntöttem, hanem Lukács ítéletének, lehetőleg összevont formában való bemutatását nyújtom az olvasónak, aki azután saját maga formálhat véleményyt, mert nincs arra utalva, hogy e szöveg írójának állítását vegye tudomásul.

A hamburgi Rowohlt Verlag 1967-ben jelenteti meg Hans Heinz Holz, Leo Kofler és Wolfgang Abendroth könyvét *Beszélgetések Lukács Györggyel* címen (előszó: Theo Pinkus, Zürich).⁴⁸ A több napon át folytatott beszélgetés az elvontabb témáktól a konkrétabbak felé haladt: ontológiai, ideológiai-kritikai és politikai kérdéseket ölelt fel (H. H. Holz: A lét és tudat, L. Kofler: Az egyén és társadalom, W. Abendroth: Egy tudományosan megalapozott politikáról, majd a két utóbbi beszélgető partner Lukáccsal egy hosszabb összegezést készített az előbbi három téma alapján).

A kötet előszavát, Theo Pinkus írta (Zürich, 1967. március), aki szintén jelen volt a beszélgetéseken, és előrebocsátotta, hogy „Lukács magyar, aki szóbelileg gyorsan és temperamentumosan, szabadon fejezi ki magát, és egy olyan német nyelvet beszél, amely nem hibátlan”, majd hozzáfűzte még: „Lukács heves beszélgető. Egy kis indítás, gondolat sejtetése elegendő ahhoz, hogy saját gondolatmenete és gondolattársítási folyamata meginduljon, amely azután az átélt megismerésből táplálkozva, nem áll le. Aki vele beszélget, annak mindenekelőtt jó hallgatónak kell lennie.”⁴⁹

A tudományosan megalapozott politika mai létezésének követelményeiről beszélve Lukács a következőket fejt ki: „... Jómagam, sajnos, csak filozófus vagyok és nem politikus, ahhoz viszont, hogy ennek lehetőségét felfedjük, arra egy mai Leninre lenne szükségünk, aki képes lenne a mai marxista elmélet állapotát átvezetni a politikai cselekvés területére. Mert a proletármozgalom érdekében hatott az a szerencsés,

de ritka körülmény, hogy egymás után jelentkezett Marx, Engels és Lenin személyisége, akik magukban egyesítették az elméleti és gyakorlati képességeket. Manapság, sajnos, ott tartunk, hogy bármely párt első titkára beképzélheti, hogy Marx és Lenin törvényes örökébe lépett. De tudatában kell lennünk annak, hogy az kivételes és szerencsés eset volt a munkásmozgalom számára, és semmiképpen sem számolhatunk annak megismétlődésével. Ennek példával való alátámasztására egy jelentős személyiséget említenék meg: a megboldogult Togliattit jelentős tehetségnek tartom, akit a munkásmozgalom felszínre vetett. Mégis, ki kell mondanom, hogy azokat az elméleti következtetéseket, amelyeket kifejtett, nem tekintem elméleti szempontból magas szintűeknek. Togliatti csodálatos taktikai képességű volt, de semmiképpen nem volt Leninje a jelenkori munkásmozgalomnak. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy benne a jelenkor Leninjét lássuk. Másrésztől nem várhatunk arra, hogy egy új Lenin tűnjön fel, hanem meg kell kísérelnünk, amennyire az számunkra lehetséges, a problémák kombinálását kimunkálnunk...⁵⁰

A beszélgetés témáinak összegezése során a még meg nem válaszolt kérdések megoldási lehetőségét kutatva Lukács kifejti: „...A húszas évek vitái során, úgy emlékszem a szakszervezetek vitájában, Lenin néhány szóban kitért a kínai viszonyokra is, kijelentve, hogy neki fogalma sincs, mi történik Dél-Kínában. Ezt a kijelentését Lenin brutális őszinteséggel közölte. Ez azonban őt nem akadályozta, hogy a Második kongresszus téziseiben világosan meghatározzák a munkáspártok kötelezettségeit a kínai forradalom iránt. De a marxista tudománynak az lenne a feladata, hogy felfedje, hogy mi is történik valójában ezekben az országokban. Ennek a követelménynek eleget tenni még nem késő. De meg kell állapítani, hogy ezt a feladatot Sztálin marxizmusa nem oldotta meg, mint ahogy elmulasztotta — noha ez gyerekjáték lett volna —, megjelentetni Marx szövegeit is, hogy ezáltal, ha mást nem, legalább rendelkezünk Marx teljes hagyatékával. Pedig az összes szöveg ott van a Marx—Engels Intézetben, annak idején a harmincas években Rjazanov közölte velem, hogy *A tőke* kézírata tíz vaskos kötetet tesz ki. Ez még sohasem jelent meg. Annak alapján, amit az úgynevezett Rohentwurfban megjelentettek, látjuk mennyi újszerűt vehettünk birtokba a marxizusból...⁵¹

A sztálinizmus elidegenedtségének a mai gyakorlatban is fellelhető jelenségeiről az említett Beszélgetésekben Lukács a következőket mondja: „... Sztálinnal a szocialista döntések elméleti megalapozása terén kezdetét veszi a manipuláció irányzata, ellentétben Marx és Lenin időszakával. Olyan időben élünk, amelyben — a sztálini időszak után — a legkegyetlenebb hibákat még mindig Sztálin módszereivel haladják meg. E módszerek meghaladásához még egyáltalán nem jutottunk el...⁵² Gondolatmenetét folytatva, a nyugatnémet ifjúság szocializmus iránti vonzalmának hiányát taglalva Lukács többek között kifejti: „... Senki sem fog a szocializmus felé orientálódni annak a távlatnak alapján, hogy gépkocsit vehet majd, különösen akkor nem, amikor a tőkés rendszer-

ben már rendelkezik vele. Csak amennyiben a gyakorlat újból olyan formákat ölt, amelyek Marx és Lenin korszakát jellemezték, valósul majd meg ez a befolyás. Gondoljon csak arra, amikor Lenin a szakszervezeti vitában Bucharinnal polemizált. A vitában felvetette a totalitás kategóriáját, noha pontosan tudta, hogy mi kimerítően soha sem leszünk képesek megismerni a totalitás meghatározását. De viszont ő hangsúlyozta, hogy a totalitás iránti igény megvéd minket a meghökkenéstől és az elferdülésektől. Amennyiben ezzel szembeállítjuk Adorno nézetét, amely szerint az egésznek a fogalma hamis . . ., önök nem lesznek képesek arra, hogy megtalálják az összekötő hidat sok jóra való ifjú felé . . . mert azok alapvető életkérdéseit képtelenek lesznek megoldani . . .”⁵³

Lukács élete utolsó évében⁵⁴ Kovács Andrással, a Magyar Televízió számára folytatott beszélgetésben Lenin személyiségéről szólva ezúttal is megismétli, hogy Lenin egy új típusú forradalmárt személyesített meg. Lenin mélyen elmerült a forradalomban. Úgy is mondható, hogy a forradalomnak élt. Mégis távol állt attól, hogy askéta legyen. Olyan alkatú ember volt, aki az élet összes ellentmondásait figyelembe veszi, és aki örül az életnek. A szocialista forradalmár nagy, emberies típusa volt.

Lenin az első Marx után, aki komolyan és elmélyülten feltárta a forradalom alanyi tényezőit. Természetesen — hangsúlyozza Lukács —, Lenin későbbi magyarázói ennek a szubjektív tényezőnek a mély dialektikus és ellentmondásos szerepét megfosztották dialektikus voltától. Ezzel kapcsolatban Lukács nem csak Sztálinra gondol (a magát leghivatottabb Lenin értelmezőnek kikiáltó személyre), hanem például Zinovjev 1917-ben képviselt nézeteire is.

Lukács a szóban forgó beszélgetés során szintén külön értékeli Lenin „végsőig menő realizmusát a társadalmi körülmények felmérésében”, amely kapcsán az alanyi tényezőket is úgy határozza meg, hogy a szocialista forradalomnak olyan emberekkel kell számolni, olyan emberek állnak rendelkezésére, amelyeket a kapitalizmus nyújt, és akiket igen megcsónkított a tőkés rendszer.

Lukács Kovács Andrással folytatott beszélgetésében hangsúlyozza: Lenin nagysága abban van, hogy mindig az adott társadalmi helyzet konkrét elemzéséből indult ki, és ennek alapján tárta fel a lehetőségeket, beleértve azt is, amit az adott körülményekben az alanyi tényező is nyújthat. Nagyra értékeli Leninnek a baloldaliságról szóló könyvét, hangsúlyozva, hogy Lenin, Bucharin — különben megérdemelt népszerűsége mellett is — tisztában volt emberi fogyatékoságaival, de Gorkijjal való beszélgetésében is mindannyiszor elvetette azt a nézőpontot, miszerint hibátlan emberek léteznének. Lenin álláspontja az, hogy az értékes emberek nem követnek el sorsdöntő hibákat, illetve elkövetett hibáikat mielőbb helyrehozzák.

A 60-as évek végének Nyugat-Európájáról, hullámzó hangulatáról és az értelmiségiek akkor divatos témáiról beszélgetett Lukáccsal Yvon Burdet, amely beszélgetés 1971 áprilisában jelent meg a *L'homme et la*

société 1971. évi 20. számában.⁵⁵ Yvon Burdet első kérdése általános jellegű, és lényege az, hogy vajon az értelmiségiek ellenállása a szocializmus meglévő formáival szemben valóban nyugati típusú burzsoá törekvésnek minősíthető-e? Lukács válaszában hangsúlyozza, a nyugat-európai baloldali értelmiség már rendszerint Marxot sem fogja fel helyesen, mert ő még ifjúkori írásaiban kimutatta a burzsoá demokrácia kettősségét, a polgár (citoyen) és a burzsoá (bourgeois) között, amely kettősségben, ahogyan Marx kifejti, a burzsoá materializmus felülkerekedik a polgár idealista demokratizmusán; a burzsoá polgár harca a franciaországi forradalom mintájára a többi kapitalista országban pusztá karikatúrává vált. „Ezért nem hiszem — állapítja meg Lukács —, hogy az ilyen demokráciához való visszatérés bármilyen megoldás lenne”, a valóságos változáshoz valóságos proletárdemokráciára van szükség, s itt az 1917-es szovjetek demokráciájára gondol. Szerinte az 1917-es szovjetekhez való valamilyen formában való visszatérés nélkül nem vihető véghez valamirevaló reform sem.

Burdet mindjárt hozzáfűzi a kérdést: Vajon Lukács György nem gondolja-e, hogy Lenin is részben felelős a szovjeteknek a bürokrácia irányába való sodródásáért? Mindjárt hivatkozik kérdésében Leninnek *Az állam és forradalom* című művében kifejtett álláspontjára, miszerint mihelyt a proletariátus megragadja a hatalmat, az államnak meg kell kezdeni elhalási folyamatát, viszont ez Lenin életében még meg sem indult...

Lukács György válaszát azzal kezdi, hogy Leninnek 1917-ben kimondott vagy leírt minden egyes szavát nem vehetjük szó szerint. Lenin nagyon jól meghatározta, hogy mi értendő a kulturális forradalom fogalmán, vagyis hogy miként kell a forradalmat vezetni a tömegek nevelése szempontjából is úgy, hogy megfeleljenek a szovjet társadalomnak. Lenin, úgy hiszem — fejt ki Lukács — határozottan ellenezte a kolhozokat, a mostani formájukban, mint kifejezetten bürokratikus szervezeteket.

Marx *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájában* és a *Polgárháború Franciaországban* c. művében, a kommün kapcsán pontosan kifejtette — mondja Lukács —, hogyan képzei el a valódi demokráciát. „Ezt a demokráciát kell valóra váltani vagy a szocializmus soha sem fog megvalósulni” — szögezi le Lukács.

Lukácsnak a bürokratizmus bírálatából kiindulva Yvon Burdet felveti — némi provokatív zöngével, vagy a beszélgetés éveiben uralkodó eszmei divat alapján (amikor újraolvasták és újra kiadták nálunk is Trockij írásait) —, hogy Trockij már 1904-ben bírálta a bürokráciát és később továbbment a bürokrácia bírálatában, miután őt Sztálin félreállította. Ezért Lukácsnak szegezi a kérdést, mi a különbség Trockij és Lukács bürokrácia-bírálata között?

Lukács erre figyelmesen, de némi csipkelődéssel, azt válaszolja Yvon Burdet-nak, hogy nyilván beszélőtársa is tudja, hogy Trockij mindig bürokrata állásfoglalású volt. Lukács utal Gorkij „emlékezések” köteté-

re, amelyben leírja Leninnel Trockijról folytatott beszélgetését. Lenin fenntartás nélkül elismerte és dicsérte a polgárháborúban és más vonatkozásokban Trockij érdemeit, de megjegyezte: „Mindenképpen, ő hozzánk tartozik, de nem egészen a miénk, benne valamiféle Lassalle beállítottság van.” Úgy vélem, fejt ki Lukács, hogy ez a lassalleánus elem megakadályozta a trockizmust, hogy olyan tanítássá váljon, amely megihletné a munkásmozgalmat.

Lukács beszélőtársa ezek után visszaemlékezik Lenin úgynevezett Végrendeletére, amelyben az olvasható, hogy Trockij mennyire önhitt volt, és a tisztán adminisztratív megoldások felé hajlott. Erre Lukács megjegyzi, hogy ez lényegében ugyanaz, amit az előbb kifejtett. Mert ugyanaz azt mondani, hogy Trockijt túlzottan az adminisztratív intézkedések iránti hajlam jellemzi vagy azt mondani, hogy a német munkásmozgalmat Lassalle irányítása idején bürokratikus módon vezették. Bár Lassalle halála után megváltozik a helyzet és a vezetés demokratikus irányt vesz, de az imperializmus időszakában a vezetés megint csak bürokratikus módon valósul meg.

Yvon Burdet még egy ellenvetést tesz. Nevezetesen hivatkozik arra, hogy Trockij, miután száműzték a Szovjetunióból, megírta Sztálin-ellenes könyvét *Elárult forradalom* címmel, amelyben kifejti bürokráciabírálatát. Ezzel kapcsolatban Burdet felveti, hogy Trockij eme bírálatát Lukács milyen bírálattal illeti? Lukács higgadtan azt válaszolja, hogy — amint már utalt — ebben az esetben az egyik bürokrata a másikat bírálja. Kétségtelen — mondja Lukács —, hogy Sztálin bürokrata volt, sőt bizonyos értelemben Trockijnál is bürokratább, de bizonyos, hogy sem Sztálin, sem Trockij nem voltak igazi demokraták.

Összegezve Lukács véleményét Trockij és Sztálin bürokratizmusáról Yvon Burdet megkérdezi a beszélgetés zárószakaszában, hogy Lukács szerint a Trockij által kifejtett bírálatnak van-e valamirevaló jelentősége. Valójában csak egyszerűen Sztálin, nem pedig a bürokrácia bírálatáról van-e szó? Ezt az összefoglalást Lukács megerősíti, utalva arra, hogy ez esetben az egyik bürokrata a másikat bírálja. Az egyetlen alapvető különbség Lukács szerint az, hogy Trockij mindig nagy nemzetközi vonatkozású elveket hangoztatott és a Szovjetunió bürokráciáját internacionális léptékek szerint értékelte. Sztálin viszont sokkal prózaibb és gyakorlatiasabb, ez utóbbi a taktikát tekintette lényegesnek, és a bürokráciát taktikai megfontolások alapján szilárdította meg. Lukács kifejti válaszában, hogy az az állítás, miszerint Trockij demokratikusabb lett volna Sztálinnál hamis, ez egyszerűen nem fedi a valóságot.

Abból az alkalomból, hogy a zágrábi egyetem háromezredik évfordulóján a nagy gondolkodót és forradalmárt díszdoktorává avatta, a szabadkai 7 Nap szerkesztősége 1970 végén beszélgetést folytatott Lukács Györggyel. A beszélgetést az 1971-es újrvi számában közölte a lap. (A beszélgetést és a 7 Napban megjelent ide vonatkozó írásokat az újvidéki Forum Könyvkiadó külön kiadványban⁵⁷ adta közre Lukács születésének 100. évfordulója alkalmából.) A beszélgetést Dési Ábel ké-

szította elő és a lap akkori főszerkesztő-helyettese, Petkovics Kálmán vezette le. Az igen széles témakört felölelő beszélgetésből ebben az írásban már néhány lényeges Leninre vonatkozó Lukács-megállapítást idézünk. De még visszamaradt néhány jellemző nézet, amely kiegészítheti Lukács Lenin-képét.

A marxizmus elméleti-módszertani megújulására vonatkozó kérdés kapcsán Lukács többek között kifejtette: „... Én azt tartanám szükségesnek, hogy értsük meg jól a marxizmust és térjünk vissza annak igazi módszeréhez, s ennek a módszernek segítségével próbáljuk megérteni annak a kornak a történetét, amely Marx halála után lejátszódott, mert ez teoretikusan, marxista szempontból még nincs feldolgozva. A marxizmus egyik legnagyobb bűne, hogy Leninnek az imperializmusról írott könyve óta — amely tizennégyben íródott — igazi ökonómiai analízis nem készült a kapitalizmusról. Ugyancsak hiányzik egy igazi történelmi és ökonómiai analízis a szocializmus fejlődéséről. Én tehát a marxisták részére ezt a feladatot látom: kritikailag megvizsgálni, hol van az, amiből a nyugati irodalomból tanulhatunk...”⁵⁸ A marxizmus továbbfejlesztéséről kifejti a következőket is: „... Leninnek tökéletesen igaza volt, amikor *Mit tegyünk?* (*Mi a teendő?*, 1902) című művében azt írta, hogy forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat. Amíg Nyugaton és nálunk nem jön létre — és most visszatérek arra, amit előbb már mondtam — a marxi módszer megújítása, amelynek segítségével egy ökonómiai és társadalmi analízis jön létre, arról az útról, amelyet a kapitalizmus befutott, amelyet mi marxisták nem analizáltunk, és ebből le tudjuk vezetni azokat a konkrét problémákat, amelyekre nekünk válaszolni kell, amíg ez nem történik meg, addig egy igazán komoly és egy nagy döntést létrehozó forradalmi mozgalomról sem lehet beszélni...”⁵⁹

Ez az elmélyült és lényeges eredményekhez vezető elemzés jelentős a szocializmus fejlesztése, de a tőkés társadalom mai szakaszának helyes felfogása végett is. Az előbbiről, amit lehetetlen Lenin, illetve Marx hamisítatlan eredeti módszerei alkalmazása nélkül megvalósítani, Lukács a következőket mondja: „Az orosz forradalom, mint ahogy Lenin nagyon jól tudta, nem Marx előrelátása szerint a legfejlettebb kapitalista országokban tört ki, és nem világforradalom formájában... Ez azt jelenti, hogy a Szovjetunió számára sajátos feladat adódott... Tudniillik a szovjet produkciónak egy olyan színvonalra való emelése, ami az igazi szocializmust gazdaságilag lehetővé teszi. ... azonban, hogy ez a termelés igazi normális termeléssé változzon, és főképpen olyan termeléssé, amely lehetővé teszi az igazi szocializmusba való átmenetet, ez még nem következett be. A Szovjetunióban és valamennyi szocialista országban ma ebben a tekintetben egy »mit tegyünk?« probléma merül föl. A »mit tegyünk?« problémára a sztálini módszerekkel nem lehet választ találni. Én ezt annak idején, amikor az Unitában tettem egy nyilatkozatot a magyar új mechanizmus bevezetése alkalmával, úgy fejeztem ki, hogy ezt csak a szocialista demokrácia bevezetésével lehet

megoldani...⁶⁰ A kapitalizmus jelenkori szakaszának vizsgálata és az a körülmény, hogy noha mint rendszer hanyatló vonalán halad, mennyire óvatos Lukács a válságával küzdő kapitalizmus irányában, íme egy példa beszélgetéséből kiragadva: „...Csak itt megint nagyon kell vigyázni arra, hogy a klasszikusoknak a maguk koráról szóló műveit mekkora óvatossággal és milyen általánosításokkal alkalmazzuk a mostani időre. Aki azt hiszi, hogy Lenin 1920-ban írott művét 1969-ben az amerikai fiatalságra minden további nélkül alkalmazni lehet, és hogy azt a kritikát, amit Roland Holstról írt, csak rá kell húzni Dutchkéra, az természetesen borzasztóan téved. Ellenben van itt egy tényleges probléma, ahol Lenintől lehet tanulni. Az tudniillik, hogy mi a jelen pillanatban a kapitalista társadalom válságának a legkezdetén vagyunk...⁶¹

S hogy ezt a beszélgetésekből vett szemelvény-sorozatot méltóképpen zárjuk le, utalunk Lukács leninizmus-értelmezésére. Lukács kertelés nélkül használja a leninizmus kifejezést noha nem túl gyakran, de a kifejezésen a valóban Lenin által kifejtett tanítást és dialektikus módszert érti, és élesen elhatárolja azt a Sztálin és követői által a köztudatba csempészett sztálinizált leninizmustól. A beszélgetés során kifejti: „Hivatalos marxizmus alatt értem azt a marxizmust, amely a Szovjetunióban kialakult, miután Sztálinnak sikerült elméleti, politikai és szervezeti győzelmet aratnia Trockij, Bucharin és mások fölött. Egy bizonyos folyamatban jött ez létre, nem akarok részletezni, de biztos, hogy nem úgy történt, hogy egy bizonyos napig volt leninizmus és másnap Sztálin bevezette a sztálinizmust, hanem több mint tíz évig tartó folyamatban jött létre a marxizmusnak a sztálini uralom következményeinek megfelelő átinterpretálása...⁶²

Jegyzetek

- ¹ Ernst Fišer—Franc Marek: Šta je Lenjin stvarno rekao. Minerva, Subotica—Beograd, 1970; Pogovor (Andrija B. Stojković). 181—182. o.
- ² Anri Lefevr: Lenjinova misao. Kultura, Beograd, 1959. (első megjelenés: Henri Lefebvre: La pensée de Lénine; Bordas, 1957).
- ³ Henri Lefebvre: Misao postala svijetom. Treba li napustiti Marxa? (Biblioteka „Prometej” 14. sorozatszám); Globus, Zágráb, 1981; 16. és 19. o. (Az első francia nyelven megjelent kiadás 1980-ból).
- ⁴ Lešek Kolakovski: Glavni tokovi marksizma II; Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1983; 605—610. o. (első angol és lengyel nyelvű kiadása 1977).
- ⁵ Lešek Kolakovski: Glavni tokovi marksizma III; Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1985; 287—388. o. (első párhuzamos lengyel és angol kiadás 1978-ban).
- ⁶ Lukács György: Marx és Lenin (szerk.: Kende László), Függelék; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; 377—378. o.

- ⁷ Lukács György: Kiemelkedni a némaságból, Interjú a 7 Napnak; Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985; 21. és 22. o.
- ⁸ Lukács György: Curriculum vitae. Megélt gondolkodás (a kötetet szerkesztette Ambrus János); Budapest, Magvető Kiadó, 1982. 27. o.
- ⁹ Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok, II. kötet; Budapest, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971, 9. o.
- ¹⁰ Lukács György: Lenin személyiségéről, részlet Lukácsnak Kovács Andrásval folytatott televíziós beszélgetéséből; Kulturni Radnik, Zágráb, 1971/5. amely szöveget szerbhorvát nyelvre angolból fordította a folyóirat szerkesztősége a *Marxism Today* 1971 szeptemberi számából.
- ¹¹ Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok, II. kötet; Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. 11—12. o.
- ¹² Uo. 12. o.
- ¹³ V. I. Lenin Művei; 25. kötet, 1917. június—szeptember; Szikra kiadás, Budapest, 1952; 409. és 528. o.
- ¹⁴ Lukács György: Curriculum vitae (szerk.: Ambrus János), Önéletrajz, Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 463—464. o.
- ¹⁵ Sonja Liht: Uz Lukácsév „Boljševizam kao moralni problem”, Kulturni radnik, Zágráb, 1985/2. szám, 108—117. o.
- ¹⁶ Lukács György: Utam Marxhoz II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. 309—310. és 566. o.
- ¹⁷ Lukács György: Kiemelkedni a némaságból (Interjú a 7 Napnak), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985, 20. o.
- ¹⁸ Lukács György: Lenin; Lenin. Tanulmány gondolatainak összefüggéséről (1924), Utószó (1967 január), Magvető, Budapest, 1970, 119—120. o.
- ¹⁹ Lukács György: Utam Marxhoz, Válogatott filozófiai tanulmányok, I. kötet, Előszó, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. 20. o.
- ²⁰ Uo. 19. o.
- ²¹ Uo. 19—20. o.
- ²² Uo. 20. o.
- ²³ Uo. 21. o.
- ²⁴ Laura Boella: Postvarenje i revolucija: rasprava o Lukácsu 1923—1933 — szerint idézve, megjelent a *Marksizam u svetu* c. folyóiratban, 1978/11—12 kettős szám; 30. o.
- ²⁵ Lukács György: Lenin. Előszó, Magvető, Budapest, 1970. 5. o.
- ²⁶ Đerđ Lukač: Lenjin, Studija o povezanosti njegovih ideja. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1977.
- ²⁷ Predrag Vranicki: Marksizam i socijalizam Sveučilišna Naklada „Liber”, Zágráb, 1979, 56. o.
- ²⁸ Uo. 57. o.
- ²⁹ Uo. 54—55. o.
- ³⁰ J. Staljin: Pitanja lenjinizma (cirillbetűs kiadás) az orosz nyelvű 1939-es XI. kiadás alapján); Kultura, Beograd—Zagreb, 1946, 85. o.
- ³¹ Lukács György: Curriculum vitae (szerk.: Ambrus János), Hogyan hatott Sztálin könyve *A leninizmus* alapjai megjelenésekor a kapitalista országokban? (Visszaemlékezés 1924-re), Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 114—119. o.
- ³² Uo. 114—115. o.
- ³³ Uo. 115—116. o.
- ³⁴ Uo. 116—117. o.

- ³⁵ Lukács György: Lenin. Tanulmány gondolatainak összefüggéséről. (6. Forradalmi reálpolitika), Magvető, Budapest, 1970, 109. o.
- ³⁶ Uo. (Utószó), 114. o.
- ³⁷ Predrag Vranicki: Marksizam i socijalizam, Sveučilišna Naklada „Liber”, Zagreb, 1979, 58. o.
- ³⁸ Lukács György: Lenin. Magvető, Budapest, 1970, 115. o.
- ³⁹ Josif Staljin: Pitanja lenjinizma (predgovor — Andrija Krešić: Staljinizam i preporod komunizma), Naklada: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1981, XVIII—XIX. o.
- ⁴⁰ Idézett kiadás 1981-ből, m. r.: Napomena uz ovo izdanje, XIV. o.
- ⁴¹ Lukács György: Lenin, (Előszó), Magvető, Budapest, 1970, 6. o.
- ⁴² Lukács György: Marx és Lenin (válogatta: Sziklai László), A tanulmányok forrásai: Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985, 394. o. — Volkstribun oder Bürokrat? Részlet. Először megjelent az Internationale Literatur, 1940/1—3. számában, magyarul először: A realizmus problémái. Atheneum 1948.
- ⁴³ Lešek Kolakovski: Glavni tokovi marksizma, III, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1985, 347, 348. és 343. o.
- ⁴⁴ Lukács György: Lenin. (Néptribun vagy bürokrata. Lenin kérdésfeltevésének általános jelentősége), Magvető, Budapest, 1970, 130—131. o.
- ⁴⁵ Uo. 134. o.
- ⁴⁶ Uo. 136. o.
- ⁴⁷ Uo. 6—7. o.
- ⁴⁸ A könyv szerbhorvát nyelvű fordítása: Razgovor sa Györgyem Lukácsem címmel jelent meg (Utószó Kasim Prohić), a szarajevói Veselin Masleša Könyvkiadó gondozásában, 1969-ben.
- ⁴⁹ I. m. szerbhorvát nyelvű kiadása, 6. o.
- ⁵⁰ Uo. 85—86. o.
- ⁵¹ Uo. 137. o.
- ⁵² Uo. 147. o.
- ⁵³ Uo. 148. o.
- ⁵⁴ A továbbiakban a Kovács Andrással folytatott beszélgetés részletét a Marxism Today 1971 szeptemberi száma, illetve a zágrábi Kulturni radnik 1971/5. száma szerint mutatjuk be.
- ⁵⁵ A francia folyóiratban megjelent beszélgetést a zágrábi Kulturni radnik 1971. évi 5. száma közli szerbhorvát nyelvű fordításban.
- ⁵⁶ Nálunk a rijekai Otokar Keršovani Könyvkiadó adta közre egybegyűjtött írásainak köteteit ez idő tájt.
- ⁵⁷ Lukács György: Kiemelkedni a némaságból (Interjú a 7 Napnak), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985.
- ⁵⁸ Uo. 11—12. o.
- ⁵⁹ Uo. 24. o.
- ⁶⁰ Uo. 25. o.
- ⁶¹ Uo. 23. o.
- ⁶² Uo. 11—12. o.

Rezime

Poimanje Lenjina od strane Lukácsa

U radu se tematika struktuiru u sledećih pet odeljaka: 1. Pozadina teme, 2. Prva studija Lukácsa kojeg je pisao 20-ih godina, 3. Prilozi za razlučivanje o Lenjinu napisanih radova iz pera Lukácsa i iz pera Staljina, 4. Lukácsse kasnije rasprave o Lenjinu, 5. Stavovi i sudovi o Lenjinu saopštavani u poznim godinama života Lukácsa.

Autor dokumentuje da Lukács kroz ceo svoj stvaralački vek od kada se opredeljuje za marksizam izražava visoko uvažavanje Lenjinovog životnog dela. U isto vreme postoji bitna razlika između uvažavanja Lenjina kao teoretičara i revolucionara sa izvanrednim osećanjem za društvenu praksu, koji se u radu prihvata kao autentično poimanje bez obzira na pojedine misaone faze Lukácsa, i stalinizirane verzije Lenjinovog dela.

U radu se ukazuje i na načine osporavanja Lukácsa kao uticajnog i velikog mislioca i revolucionara između ostalog i zbog njegovog kontinuiranog uvažavanja veličine i značaja Lenjinovog životnog dela. Takođe se obrađuje kako je Lukács izražavao svoje neslaganje sa staliniziranim lenjinizmom i kako Lukács osuđujući zloupotrebu Lenjinovog opusa od strane staljinista, vidi reafirmaciju onog što je bitno u marksizmu, dakle i kod lenjina, u razvoju socijalizma u budućnosti.

U radu se koriste ne samo svojevremeni tekstovi Lenjina i Staljina već i savremena literatura domaćih i stranih autora.

Resumee

Die Auffassung von Lukács über Lenin

In dem Artikel ist die Thematik in folgenden fünf Teilen strukturiert: 1. Hintergrund des Themas, 2. Die erste Studie von Lukács, geschrieben in den zwanziger Jahren, 3. Beiträge zur Auseinandersetzung der Werke über Lenin, geschrieben von Lukács und von Stalin, 4. spätere Abhandlungen über Lenin, von Lukács, 5. Auffassungen und Entscheidungen von Lukács über Lenin, mitgeteilt in den älteren Jahren.

Der Verfasser dokumentiert, dass sich Lukács in seinen Werksjahren, seitdem er sich zum Marxismus bekehrt hat, über den Lebenswerk von Lenin, sehr hoch ausgedrückt hat. Gleichzeitig besteht ein entscheidender Unterschied zwischen der Achtung vor Lenin als den Theoretikers, und Revolutionär, mit besonderen Gefühl für die gesellschaftliche Praxis, die er in seinem Werk als autentische Feststellung übernimmt, ohne Rücksicht auf Gedankenphasen von Lukács und stalinisierter Versionen der Werke von Lenin.

In der Arbeit wird auch auf Methoden des Zweifels von Lukács hingewiesen, als einflussreichen und grossen Denkers und Revolutionär, wegen seiner kontinuierten Anerkennung der Grösse und Bedeutung des Lebenswerkes von Lenin. Es wird auch bearbeitet wie Lukács seinen Gegensatz zu dem stalinisierten Leninismus ausgedrückt hat und wie Lukács der Missbrauch Lenins Opus, von den Stalinisten verurteilt hat, sowie, wie er die Reaffirmation

dessen das im Marxismus, und auch Leninismus sieht, für die Entwicklung des Sozialismus in der Zukunft.

In dem Artikel werden nicht nur seinerzeitige Texte von Lenin und Stalin aufgeführt, sondern auch die aktuelle Literatur, heimatlicher und ausländischer Verfasser.